

ADATOK A HAZAI EMBERTAN TÖRTÉNETÉHEZ A 18. SZÁZAD MÁSODIK ÉS A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL

Írta: BUGYI BALÁZS
(Budapest)

A magyar antropológia 1976-ban kettős centenáriumot ünnepelt: 1876-ban Budapesten rendezték meg a *Régészeti és Embertani Világkongresszust*. Részben ennek hatására is, a világon elsők között alapították meg a Budapesti Tudományegyetemen az Antropológiai Tanszéket (1881-ben), és nevezték ki annak első professzorává TÖRÖK AURÉLT. Ugyancsak 1876-ban országunkban kötelezően bevezették a természeti adottságokon alapuló méter és kilogramm mértékrendszert, amelyről 1976-ban „*Mérték és Mérés jelentősége a művelődésben*” címmel Budapesten nemzetközi konferencián emlékeztek meg. KÁROLYI LÁSZLÓ mutatott rá a konferencia kapcsán az egységes mértékrendszer döntő jelentőségére az egzakt embertani mérések kialakításában és továbbfejlesztésében.

A két centenárium szinte kötelezővé teszi a hazai antropológia kezdeti történetének a feldolgozását. Munkám célja ezen belül a Királyi Magyar Tudományegyetemen 1769—1848 között megírt, kinyomtatott és ünnepélyes keretek között megvédett, az antropológiával kapcsolatos orvostudományi értekezések összefoglalása és értékelése. Minthogy ebben az időszakban néhány más embertani vonatkozású közlésre is sor került országunkban, ezeket a disszertációkkal együtt kívánom megbeszélni.

Az orvoslás célja örök időktől kezdődően a beteg ember gyógyítása. E célkitűzés három fogalomkört ölel fel: a betegséget, a gyógyítást és mindenekelőtt magát az embert, elsősorban a beteg embert. A tudománynak az emberről alkotott képe az idők folyamán változott. A 18. század második felében a medicinán belül a filozófiai alapon felépülő emberkép uralkodott, amely a természettudományos ismereteket nem, vagy alig vette figyelembe. Ez a skolasztikus, filozofikus emberkép az orvosi gyakorlat részére nem jelentett segítséget. Így nem csodálható, hogy Nagyszombatban már négy évvel az orvostudományi kar felállítását követően, 1773-ban FUKER FRIGYES JAKAB kassai orvosjelölt nagy vihart keltett értekezése „*az orvostudomány legfontosabb elveit*” tárgyalva, határozottan követeli valamennyi felesleges tantárgynak az oktatási anyagból való törlését, így az embert értékelő tudományt, az „antropológiát”, a filozófiát és az orvostörténetet egyaránt. Értekezésével bizonyíthatóan egyetértett a nagyszombati tudományegyetem orvostudományi karának fiatal, igen tehetséges tanári kara is. Kítört a francia forradalom. A felvilágosodás eszméinek elfogadása vagy éppen alkalmazása a konzervatív hatóságok ellenkezését hívta ki. Ismét az ember filozófiai értékelése került előtérbe, és nyert az orvosi oktatásban is alkalmazást. KOPPI SÁNDOR 1817-ben Pesten megjelent és a Bécsi Tudományegyetemen elfogadott orvostudományi értekezése „*az orvostudomány megbízható forrásairól*” már ezt a filozófiai emberképet fogadta el alapként. OTTMAYER MIHÁLY (1822) pesti egyetemi orvostudományi disszertációja „*az emberről alkotott általános eszmékről*”, BEKELLA DEMETER (1826) „*az emberről alkotott felfogás élettani és körtani tekintetben*” címmel hasonló szemlélettel értekezik. Még merevebb visszatérést jelent SZŐKE ZSIGMOND (1837) az eddigiektől eltérően már nem latinul, hanem magyarul megjelent műve: „*Az ember mint kis világ a nagy világban*” címmel, amely már a PARACELSUS által hirdetett misztikus emberkép és annak a kozmosz részeként értékelt ember eszméjét juttatja kifejezésre.

A disszertációk mellett említést érdemel FEJÉR GYÖRGY 1807-ben megjelent „*Anthropologia vagyis az ember esmértetése*” című könyve, amelyet — filozófiai szempontjai ellenére is — a későbbi disszertások nyilván figyelembe vettek.

A harmincas évektől kezdődően a haladás szellemének visszaszorítása szűnőben volt, a felvilágosodás eszméi mindjobban elterjedtek hazánkban is. A filozófiai emberkép helyét a természettudományos antropológia, emberfelfogás, az orvostudomány gyakorlati szükségleteinek megfelelő és általa hasznosítható emberkép foglalta el. Ennek kapcsán érdekessé válik az egyes emberek közötti különbség kérdése, hiszen fontossá válik az a kérdés, hogy miért betegszik meg az egyik ember, amikor a másik, környezetében élőt nem sújtja a kór. GUTTMANN ADOLF (1840) „*az emberek között felmerülő különbségekre tekintettel kívánja az emberi szervezetről élettani összképet*” nyújtani. SEIDNER IGNÁC (1844) azonos szemlélettel ír „*Az ember élettanilag tekintve*” című értekezésében. Mit jelent orvosi vonatkozásban, természettudományi szemléletben ez az embertani felfogás?

A francia forradalom győzelmének, a napóleoni háborúk hatására a mereven konzervatív A. STIFT bécsi egyetemi professzor, majd Ausztria birodalmi főorvosa, akkori megjelöléssel „*archiatere*”, valamennyi korabeli orvosi kóroktani és gyógyítási elméletet mereven elutasított, és az Osztrák—Magyar Monarchia területén az eredetileg HIPPOKRÁTÉSZRE visszavezethető humoralpathológiai szemléletet teszi kötelezővé a leydeni DE HAEN, a bécsi MAXIMILIAN STOLL újrafogalmazásában.

JOHANN VALENTIN HILDENBRAND bécsi belgyógyász professzor vált a 19. század fordulóján ennek a — már akkor is reakciós — szemléletnek a legkimagaslóbb egyéniségévé. Tanítása az ún. „*conformatur*” elvnek megfelelően — azaz mert a magyar tudományegyetemen is ugyanabban a szellemben és azonos ismeretanyagot kellett tanítani, mint Bécsben — hazánkban is elterjedt és általánossá vált. Eszerint *csak* a környezet gyakorol az emberre szóba jövő hatást. Örökletes hajlamot, öröklődő betegségeket nem ismer el. A légkör, a környezet, a szél, a nedvesség, a hőmérséklet, a légnyomás és más környezeti tényezők befolyásolják az ember szervezetét fejlődésében, viselkedésében és betegségekre való hajlamában. A környezeti tényezők nem közvetlenül okozzák a betegséget, hanem betegséget okozó, „*constitutio epidemicát*” vagy más megnevezéssel „*constitutio morbiferát*” hoznak létre az emberben. ERNA LESKY a bécsi orvosi iskola 19. századi történetét megbeszélve szól arról a mi szemünkben szinte elképzelhetetlen furcsa helyzetről, hogy a Hildenbrand-iskola a korabeli legmegbízhatóbb mérőeszközökkel mérte a környező levegő — atmosphaera — hőmérsékletét, nedvesség tartalmát, nyomását, értékelte a széljárást és mindezen légköri viszonyokat igen nagy pontossággal regisztrálta is, ugyanakkor elutasította a betegekben a hőmérsékletmérést, a hőmérő használatát és minden egyéb fizikai vagy kémiai jellegű vizsgálatot. Ők végig megmaradnak a HIPPOKRÁTÉSZRE visszavezethető „*temperamentumok*” fogalmi körében, amint ezt BAMLER JÓZSEF 1828. évi értekezése is bizonyítja, csupán a temperamentumok létrejöttében az addig-aknál nagyobb szerepet tulajdonítanak a légköri behatásoknak.

A Stoll—Hildenbrand-féle szemlélet szerint a környezeti hatások alakítják ki az embert örökletes behatások, gyakorlatilag társadalmi faktorok nélkül. Az emberek csoportjaiként felfogott nemzetiségek vagy éppen fajták keletkezésében kizárólag csak környezeti tényezőket vesz fel. Ezért szükséges röviden kitérni e korban vallott környezet—ember kölcsönhatásokra is, amennyiben ezek az orvosi értekezésekben kifejezésre jutottak. AUER KÁROLY (1819) „*az atmoszféráról és annak betegség kiváltó hatásáról*” írt összefoglaló jellegű értekezést. DUCHON EMÁNUEL (1832) már határozottabban körülírja az atmoszférának emberre gyakorolt élettani és kórtani hatását „*Az atmoszférának a földi lényekre gyakorolt hatásáról*” fejtette ki. A lengyel származású orvosjelölt FRANZOS D. (1835) már a különböző klimatikus befolyásokhoz „*az embernek az alkalmazkodását*” írta le sokban a modern nézeteknek kifejezést adva. GLATTER IGNÁC EDUÁRD (1836) „*a csillagoknak az emberi szervezetre gyakorolt hatását*” taglalta a klasszikus szerzők vonatkozó állásfoglalásai alapján. És ha bizonyos mértékű asztrológiai megnyilatkozás kifejezésre is jut ebben a disszertációban, bizonyos, hogy a külvilágnak és emberre gyakorolt komplex hatásai ebben az értekezésben még a mai antropológia szemléletében is érdekesen jutnak kifejezéshez. HOLLÁN ADOLF (1837) „*a klíma orvosi tekintetben*” egyszerűen földrajzi égvízi beosztást ad meg feltüntetve általánosságokban az egyes ésgöveknek a szervezetre gyakorolt hatásait, beleértve az égvöveknek az emberfajták kialakításában való szerepét is.

Ezek a környezet, légköri antropológiai és kórtani hatásaival foglalkozó munkák politikai tekintetben is jelentősek voltak, és szinte az első magyar megnyilatkozások a magyarsággal szemben felmerült támadásokkal kapcsolatosan. KAMENSZKY ISTVÁN (1825) „*Orvosi értekezése a Magyarországi levegő egészséges létéről általánosan*” címmel kivédeni törekedett azokat a főképpen osztrák részről jött támadásokat, amelyek a magyar klíma kedvezőtlen hatására, egészségtelen jellegére visszavezetve, a magyar népet alacsonyabbrendűnek, szellemileg és

testileg elmaradottnak tekintették. KAMENSZKY értekezése igazolni törekszik a magyarországi klíma egészséges voltát, és tiltakozik a magyarságról kinyilatkoztatott elítélő és támadó vélemények ellen.

Milyen vélemények jutottak kifejezésre hazánkban ebben az időszakban embertani vonatkozásban? Elsőként említjük HUSZTY ZAKARIÁS GOTTLIEB pozsonyi orvos (1754—1803) nagy igényekkel jelentkező, 1781-ben folytatólagosan megjelent munkáját „*Kísérlet fizikai felépítése alapján a magyar ember megbeszélésének*”. Ez a majdnem 90 oldalas kitévő értekezés a külső meteorológiai tényezőknél az emberre — kiváltképpen a magyarországi viszonyok között a magyarországi emberre — gyakorolt hatásait és a külvilág befolyásolására megváltozott embert taglalja igen alaposan.

LÜBECK JÁNOS KÁROLY, Hont megyei főorvos, az általa szerkesztett „*Ungrische Miscellen*” folyóiratban 1807-ben már a magyarságot morfológiai tekintetben értékeli. Leírja, hogy „a magyarok erősek, jól fejlettek, közepes testalkatúak, gesztenye barna vagy fekete hajúak, tüzes szeműek, jól fejlett orruak. A bajszuk, a szakálluk fekete. Mellkasuk domború, erős csontozatúak és izomzatúak.” Leírja, hogy a városban lakó magyarok kevésbé mutatják jellegzetes nemzeti vonásaikat. A keveredés, az éghajlat különbözősége miatt a leírt jelek a városi lakókon csak kevésbé jutnak kifejezésre. Utal munkájában arra, hogy ezek a tulajdonságok minden egyes nemzetnél lehetségesek, mert minden egyes embernél azonosak a természeti adottságok, amelyek a külvilág eltérő behatásaira fejlődnek ki, egymástól többé-kevésbé eltérő módon.

WOLFF ANDRÁS nagyszabeni orvos mintegy hét éven át a moldvai Jassyban is orvosi gyakorlatot folytatott. 1805-ben megjelent könyvében megállapítja, hogy „a hegyekben élő mócok — románok — egészségesebbek, és jobban fejlettek, mint a nagyszabeni szászok, mert egészségesebb életkörülmények között élnek, és mert a nem szennyezett források tiszta vizét isszák”. Érdekes, hogy ezen túlmenően semmilyen embertani, szellemi, fizikai eltérésre sem utal, minthogy ilyent nyilvánvalóan nem is érzékelt az erdélyi szászok és az erdélyi, illetőleg moldvai románok között. VERNAV CONSTANTIN (1836) moldvai orvosjelölt „*Moldva természetleírásának vázlatát*” címmel megjelent orvostudományi értekezésében szintén csak általánosságokat közöl; a moldvai románok embertani és néprajzi leírásakor egyedi meghatározásokat nem találunk, csak nagyon is általánosságokban mozgó dicséret jelzőket ír le. Ezek a leírások megfelelnek az ebben a korban szokásos orvostudományi jellemzéseknek, amelyekben minden esetben sor kerül az illető város, vidék lakosságának a leírására is, amelyet antropológiai elnevezéssel adnak meg. Ennek során leírják, hogy a kérdéses területen milyen nemzetiségek és milyen arányban élnek. E nemzetiségekre vonatkozóan a szerzők minden esetben saját nemzeti-ségük, kollektívájuk értékítéletét kifejező jellegzetes megjegyzést tesznek.

Az orvostudományi leírások sémáját BUGÁT PÁL (1838) a szerkesztésében kiadott „*Orvosi Tár*” folyóiratban „*Az orvosi helyleírások (topographia) hasznairól és azon útmódrul, mellyen iratnak*” címmel adja meg. Ebben BUGÁT megkívánja a tárgyalt város, terület antropológiai leírását is. JANKOVICH ANTALNAK, József nádor háziorvosának ugyanabban az évben „*Pestről és Budáról, és lakóikról, különös tekintettel az antropológiai és orvosi nézőpontra*” címmel németül megjelent munkája — a könyv megadott címével ellentétesen — mai értelemben vett embertani vagy néprajzi leírást nem tartalmaz, és csak nagyon felületesen jellemzi a testvér- városok nemzetiségi összetételét, e nemzetiségek szellemi, testi és erkölcsi sajátosságait. CSELIKÓ IGNÁC (1839) „*Trencsén megye természetleírásának vázlatát*” nyújtotta be orvostudományi értekezésésként. Ő is csak a megye lakosságának nemzetiségi megoszlását és az egyes nemzetiségek nagyon is felületes jellemzését tünteti fel. Érdekessé teszi a könyvet az a körülmény, hogy a megye szlovák lakosságának népi gyógy módjait részletesen ismerteti, és így *ethnomedikai* tekintetben úttörő szerepet tölt be a hazai irodalomban.

SCHWECER IGNÁC JÁNOS (1777) „*a betegek körelőzményéről és vizsgálatáról*” szóló értekezésében kikérdezi a betegeket foglalkozásuk, testi tevékenységük, életkoruk, megelőző betegségeik tekintetében, de a szüleik, testvéreik betegségei nem érdeklik, az örökletes betegségek lehetősége még fel sem merült művében. Ez azért látszik meglepőnek, mert SINGER JÓZSEF (1775) „*a Hippokratész által leírt fekete körről*” írt értekezésében tulajdonképpen az alkaptonurián alapuló *ochronosist* beszéli meg, amely a Felvidéken, éppen Pozsony környékén, mind a mai napig gyakori előfordulása — CSERVENYÁNSZKY NÁNDOR professzor személyes közlése szerint. Így az örökletes betegségecsoportot már a nagyszombati orvostudományi karon lényegében észlelték. WEKERLE GYÖRGY (1827) az örökléstan egyik érdekes fejezetét írta meg „*a monstrumokról*” szóló értekezésében, főleg a klasszikus szerzők szövegeire történő hivatkozással, saját megfigyelések nélkül. A munka ennek ellenére a hazai irodalomban úttörő jellegűnek tekinthető.

Már a Stoll—Hildenbrand-féle, tisztán a környezeti tényezőkre visszavezethető kórosi felfogással szemben áll, és így a szkolasztikus orvostudományt elutasítja HORVÁTH JÁNOS magyar

nyelvű nagy jelentőségű munkája „Az öröklött kórokról” címmel (1844), amely a humángenetika első magyarohni magyar nyelvű megnyilatkozásának tekinthető.

Az embertannak, illetőleg az örökléstanak ma már szerves és elengedhetetlen része a statisztikai értékelés, de legalábbis a matematikai tekintetben megbízható feldolgozás. RÓTH SÁMUEL (1821) értekezése a „*Biostatikai alapelvekről*” — még nem biostatisztika! — lényegében véve egyszerű demográfiai alapvetés, amely a lakosság körében a születéseket és a halálokat számolja, tájékoztatást ad a házasságokról, de nem tartalmaz a legtávolabbról sem utalást az orvosi megfigyelések stb. matematikai-statisztikai értékelésének legkezdetlegesebb formájára. Az antropológiai nomenclatura sem volt akkor még kidolgozott, hasonlóan az orvosi terminus technikusokhoz, amelyeknek ZBOROVSKY ÁGOST (1836) lengyel származású orvosjelölt értekezésében „*a nyelvészetileg levezetett orvostudományi terminus technikusok szótárát*” adja. ZBOROVSKY könyvecskéje a talán túlzottan is magyarító nyelvújító elnevezéseket propagáló BUGÁT PÁL nomenclaturájával szemben a mértéktartó, ha nem is konzervatív vonalat képviseli. A hiányzó elnevezések nagyon is zavarták az anatómiai és ebből eredően az antropológiai fogalmak megértését. VELCSOV MÁRTONNÉ (1974) „*Antropometrikus mértékevek a magyar nyelvben*” c. műve bizonyítja, hogy a nomenclatura maga is milyen fejlődésen ment keresztül, és csak legújabbban tekinthető többé-kevésbé megállapodottnak. Hiányzó elnevezésekkel, még ki nem alakult matematikai módszerekkel valóban alig haladhatott előre a tudományos egzaktásra törekvő embertani gondolkodás.

Az 1830-as évekkel kezdődően találkozhatunk egyes, az embertan tekintetében is érdekeséget jelentő értekezésekkel. FERK IGNÁC (1837) „*a fogazatot értékeli élettani és gyógyítási tekintetben*” megbeszélve a gyermekek fogfejlődését is. GÁBOR JÓZSEF (1836) „*a különböző életkorokról*” nyújt nagyon is általánosságokban mozgó áttekintést. A később fogorvosként nagy elismerést szerzett NEDELKÓ DÖME (1839) „*az öregsegről*” írta meg talán az első hazai gerontológiai művet, amelyben az életkor előrehaladásával járó testalkati különbségeket is leírja. JÁCS FERENCZ (1841) pedig magyarul jelenteti meg mai napig is jól olvasható érdekes értekezését „*A nő és a férfi közötti különbségekről*” címmel.

Említést érdemelnek azok, az antropológiai tekintetben is érdekes munkák, amelyek a golyva-kérdést taglalják. Mai tudásunk szerint környezet-egészségügyi hatásokra — a víz és a talaj változó jódtartalmára — vezethető vissza a szellemi és testi fejlődést egyaránt befolyásoló golyva (struma), amelynek országunkban való gyakori előfordulását és így egyes vidékeink jódszegénységét bizonyítóan két értekezés is foglalkozott a golyvával anélkül, hogy a közelebbi összefüggéseket már felismerték volna. PRERADOV ISTVÁN (1825) és BELLONY JÓZSEF (1836) értekezései — bár új megállapítást nem tartalmaznak e tekintetben — jelentősek a hazai antropológia és endokrinológia tekintetében. HÖNIG IGNÁCNAK 1835-ben megjelent értekezése az „*elhízásról*” — *obesitasról* — a ma táplálkozás-embertannal foglalkozók részére nyújt felvilágosítást a reformkori magyarság körében az elhízottság kérdéséről, de ezen túlmenően a kövérségek társadalmi-egészségügyi vonatkozásairól is. DEUTSCHER JÓZSEF (1833) „*az egyéni testalkatról*” — *constitutioról* — írott értekezése már elhagyja a Stoll—Hildenbrand-féle szemléletet, és a ma endokrinológiai nézőpontja felé közeledik.

A francia felvilágosodás eszméinek hazai elterjedésével a *gyermekek nevelésének* a kérdése mind jobban az érdeklődés előterébe kerül. Az orvosdoktori értekezések a reformkorban célul az egészséges ifjúság megeremtését és ennek elérésére a helyes higiénés nevelést, a helyes táplálkozásnak, illetve a testgyakorlásnak a bevezetését propagálták. Kezdetből fogva igyekeztek megítélni a gyermekek fejlődésének menetét, anélkül azonban, hogy erre egységes előírást vagy akár megközelítő tanácsot is adtak volna. FÉSÜS MENYHÉRT (1829) „*Értekezése az ember testi neveléséről*” nyitja meg az orvos-pedagógiai munkák sorát. KOVÁCS PÁL 1833-ban „*A nevendék nőnem*” című, 102 oldalas kitevő, nagy igényű, valóban szép írói képességekkel megírt értekezését annyira nagy tetszéssel fogadták, hogy ennek alapján a *Magyar Tudós Társaság* 1834-ben levelező tagjává választotta KOVÁCSOT, a serdülő lányok fejlődését feldolgozó és részükre a helyes nevelés irányelveit megadó munkája elismeréséül. KOVÁCS PÁL orvosdoktorrá avatása idején már elismert regényíró volt, és ez a körülmény bizonyára közrejátszott akadémiái levelező taggá választásában. HAMMERSCHMIDT FERDINÁND „*A vad emberek természeti életéről*” címmel írt műve (1839) — amint erre megelőzően utaltunk is előző közleményünkben (BUGYI 1974) — a gyermekek és serdülők testevelésének kíván alapvetése lenni, szembeállítva a természeti népek egészséges voltát, jó testi fejlettségét a városok elsatnyult népével. Propagálta a testevelés helyes megoldását a gyermekek és az ifjúság körében. Sajnálatos, hogy HAMMERSCHMIDT alapvetését később részletes kidolgozás nem követte.

GOTTVÁLD GÁSPÁR (1839) magyar nyelven írt „*A gyermekek testi neveléséről*”-ról mintaszerű útmutatást. CSÁKÁNYI ALAJOS „*A szervezet fejlődése során jelentkező megbetegedésekről*” írva értékelni törekszik a gyermekek fejlettségében bekövetkező lemaradás objektív meghatároz-

hatását. KERESZTESSY FRIGYES KÁROLY (1842) „*A fiatalság fizikai neveléséről*” írott munkájában a testnevelésnek tulajdonít különösebb szerepet. ROSENBAUM BERNÁT (1844) latin nyelvű értekezését „*a gyermekek neveléséről*” nyomon követte ZSIDÁK ÁGOST (1844) műve „*Értekezés a gyermekek neveléséről*” címmel; tanácsot ad a gyermekek neveléséhez, és értékeli a gyermekek fejlődését az akkor lehetséges primitív eljárásokkal és lehetőségek szerint. Ennek az orvosi-pedagógiai-antropológiai sornak méltó befejezése MARKUSOVSKY LAJOS (1844), később neves orvosprofesszorunk, orvosképzésünk újjászervezőjének értekezése „*Az orvos mint nevelő*” címmel megjelent műve. MARKUSOVSKY éveken keresztül nevelősködött, és így a pedagógus és orvos együttes szempontjait érvényesíthette nevelői tevékenységében, megszabva a gyermekek és fiatalok szellemi és fizikai nevelését, nem utolsósorban a testnevelését is. RÉTI ENDRE (1974) szerint MARKUSOVSKY a szellemi és testi nevelésnek magas szintű irányvonalát adta meg, hangsúlyozva az orvosnak a nevelés egész területén játszott fontos szerepét. Testmérési ellenőrzésről, antropológiai megfigyelésről nem tesz említést MARKUSOVSKY, és később sem utal ennek szükségességére.

A 19. század fordulóján vált ismertté a bécsi FRANZ JOSEPH GALL tana, amely szerint minden egyes képességnek, tulajdonságnak megvan az agyi lokalizációja, amely a koponya csontos falán benyomatokként jelentkezik. Noha GALL felfogását a hivatalos orvostudomány nem fogadta el, a „*cranoskopiának*” nevezett irányzat mindjobban elterjedt, és ismertté vált országunkban is. 1812-ben Pozsonyban SZEBERINYI JÁNOS megjelentette GALL alapvető munkáját latin nyelven. 1820-ban Pesten megjelenik GALL műve francia nyelven.

PATZEK KÁROLY (1833) „*Emberesmertető töredék*” címmel magyarul megjelent disszertációjában mai értelemben is előremutatónan igyekszik összefoglalni a fizikális antropológia ismeretanyagát. Szól a Camper-féle arcszögletéről. Ír a craniológiai vizsgálatok lehetőségéről, és kritikailag értékeli GALL cranoszkopias tanait. HRABOVSKY JÁNOS (1842) értekezése „*a koponya lélektani jelentőségéről*” latin nyelven jelent meg, és a Gall-féle tanokat ismerteti értekezése jó részében. A phrenologia országunkban a szabadságharc idején és azt követően mind nagyobb mértékben elterjedt, amiben nyilvánvalóan szerepe van annak a körülménynek, hogy GALL művei országunkban is megjelentek. A phrenologia nagymértékű előrehaladását bizonyítja SZOKOLY VIKTOR 1864-ben megjelent könyve, amelyben LAVATER és GALL elveit ismerteti és „az arczisme és a phrenologia tanait és gyakorlatát mindennemű olvasó részére megismerhetővé kívánja tenni”.

Szintén a szorosabban vett antropológia körébe tartozik CONSTANTIN MIHÁLY (1834) disszertációja „*a holttesteknek balszamozásáról a múltban és a jelenkorban*”, amely összekötő kapcsol az antropológia, a paleopatológia és az orvostörténet között.

NEMESKÉRI JÁNOS „*A magyar antropológia helyzete és fejlődése az elmúlt harminc esztendőben (1945–1975)*” című dolgozatában írja „Magyarországon az antropológia több mint száz éves eredményekben gazdag múltra tekinthet vissza. A kezdeti időszakban még a polihisztorok tudománya volt” és csak a 19. század második felében vált fokozatosan magas szintű diszciplínára. Erről, a polihisztorok által jellemzett antropológiáról igyekezett munkám áttekintést nyújtani, bemutatva a 19. század forduló emberről vallott felfogását, az antropológia orvosi szemléletű helyzetét.

*

(A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 1976. május 10-i szakülésén elhangzott előadás; közlésre beérkezett 1976. május 12-én.)

IRODALOM

- AUER, CAROLUS (1819): *Dissertatio inauguralis medica de atmosphaera et eius influxu morbifico*. — Pestini Typ. Trattner. 57 p.
 BAMLER, JOSEPHUS (1828): *D. i. physiologico-medica de temperamentis*. — Pestini Typ. Trattner. 40 p.
 BEKELLA, DEMETRIUS (1826): *D. i. m. sistens ideam generalem hominis physiologicę et pathologicę considerati*. — Budae Typ. Univ. 50 p.
 BELLONY, JOSEPHUS (1836): *D. i. m. de struma*. — Budae Typ. Univ. 69 p.
 BUGÁT PÁL (1838): Az orvosi helyleírások (topographia) hasznairól és azon útmódrul, mellyen iratnak. — Orvosi Tár (új folyamat) 341–344, 347–354, 363–369 és 379–387 oldalakon folytatásokként.

- BUGYI BALÁZS (1974a): Testnevelés és sporttörténeti vonatkozások a magyar orvosok doktori értekezéseiben: I. Reformkori értekezés a testgyakorlásról. — Testneveléstudomány 9; 139—144. (Hammerschmidt értekezésének megbeszélése.)
- (1974b): Testnevelés- és sporttörténeti vonatkozások a magyar orvosok doktori értekezéseiben: II. Nagyszombati értekezések 1772—1777. — Testneveléstudomány 9; 83—90. (Többek között Schweiger dissertációjának megbeszélése.)
- (1974c): Az első magyar antropológiai könyvről. — *Anthrop. Közl.* 18; 35—40. (Patzek Károly munkájának értékelése.)
- CONSTANTIN, MICHAEL (1834): D. de methodo balsamandi cadavera humana antiqua at recentiores. Magyarul: Értekezés a holttestek balzsamozásáról. — Pestini Typ. Landerer. 32 p.
- CSÁKÁNYI, ALOYSIUS (1840): Morbi evolutionis organismi D. i. m. — Pestini Typ. Beimel. 32 p.
- CSELKÓ, IGNATIUS (1839): Rudimenta physiographiae comitatus Trencheniensis. — Budae Typ. Univ. 42 p.
- DEUTSCH, JOSEPHUS (1833): D. i. m. de constitutione individualia. — Budae Typ. Univ. 24 p.
- DUCHON, EMANUELE (1832): D. i. m. sistens influxus atmosphaerae in corpore terrestri. — Pestini. Typ. Landerer 27 p.
- FERK, INNOCENTIUS (1837): Dentitio physiologica et therapeutice considerata D. i. m. — Budae Typ. Univ. 28 p.
- FÉSÜS MENYHÉRT (1829): Értekezés az ember testi neveléséről. — Budae Typ. Univ. 63 p.
- FRANZOS, D. (1835): D. i. m. de acclimatione hominis. — Pestini Typ. Beimel. 16 p.
- GALL, F. J. (1812): Doctrina de cerebro, cranii et organismi animi. Historice expositus et quaestionibus nonnullis illustrare studium. Ed. Joannes Szeberinyi. — Posenii.
- (1822): Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier. — Pest. [Gall két művének adatait GYÖRNY TIBOR bibliográfiája alapján közöljük.]
- GÁBOR, JOSEPHUS (1836): D. i. m. de aetate diversa. — Budae Typ. Univ. 20 p.
- GLATTER, IGNATIUS EDUARDUS (1836): De influxu astrorum in organica praecipue in hominem. D. i. m. — Pestini Typ. Landerer. 22 p.
- GOTTWALD, GASPARUS (1839): D. i. m. de educatione prolium physica. Magyarul: A' gyermekek testi nevelése. — Pestini Typ. Trattner. 89 p.
- GUTTMANN, ADOLPHUS (1840): D. i. m. sistens conspectus physiologicum organismu humani relate ad differentiam. — Pestini Typ. Trattner 36 p.
- HAMMERSCHMIDT, FERDINANDUS (1839): Specimen inaugurale quo demonstratur vitam hominis feri esse praevallentem animale. Magyarul: A vad emberek természeti életéről. — Budae Typ. Univ. 36 p.
- HOLLÁN, ADOLPHUS (1837): Clima respectu medico consideratum. D. i. m. — Pestini Typ. Beimel. 21 p.
- HORVÁTH, JOANNES (1844): D. i. m. de morbis haereditariis. Magyarul: Az öröklött kórokul. — Pestini Typ. Landerer et Heckenast. 29 p.
- HRABOVSKY, JOANNES BAP. (1842): Psychica significatio cranii D. i. physiologico-medica. — Pestini Typ. Trattner. 26 p.
- HÖNIG, IGNATIUS (1835): D. i. m. de obesitate. — Pestini Typ. Beimel. 30 p.
- HUSZTY, ZACHARIAS GOTTLIEB (1781): Versuch über den Menschen in Ungern, nach seiner physischen Beschaffenheit. — Ungarisches Magazin 1—14, 186—206, 283—317 és 423—460, folytatásokban.
- JANKOVICH, ANTON [Hofarzt Sr. K. K. Hoheit des Erzherzogs Joseph Palatinus von Ungarn und Mitglied der Pesther Medicinischer Fakultät] (1838): Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medicinischer und anthropologischer Hinsicht. Ofen. Gedruckt mit königlichen ungarischen Universitätschriften. — VI + 261 p + Nachtrag 14 p.
- JÁCS, FRANCISCUS (1841): Differentiae inter virum et foeminam. Magyarul: Nő és férfi közti különbségek. D. i. m. — Pestini Typ. Beimel. 53 p.
- KAMENSZKY, STEPHANUS (1825): D. i. m. sistens salubritatem aeri Hungarici in genere. Magyarul: Orvosi értekezés a Magyarországi Levegő egészséges létéről általányosan. — Pestini Typ. Trattner. 128 p.
- KÁROLYI LÁSZLÓ (1976): Anthropometrie. A „Mérés és mérték jelentősége a művelődésben” című nemzetközi konferencián megtartott előadás. — Budapest. Abstracts 35 p.
- KERESZTESSY, FRIDERICUS CAROLUS (1842): D. i. physiologico-medica de physica juventutis educatione. — Budae Typ. Gyurián et Bagó. 22 p.
- KOVÁCS PÁL (1833): D. i. psycho-physiologicum de educatione foemine physica et morali. Magyarul: A nevendék nőnem. — Pestini Typ. Trattner. 102 p.
- LESKY, ERNA (1965): Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert. — Graz—Köln. Verlag Böhlau.

- LÜBECK, JOHANN KARL (1807): Über den Nazionalunger, seinen Charakter und seine Lebensart. — Ungrische Miszellen. 4; 35—50 p.
- MARKUSOWSKY, LUDOVICUS (1844): Medicus quo educator. Magyarul: Az orvos mint nevelő. — Pestini Typ. Trattner. 30 p.
- NEDELKÓ, DEMETRIUS (1839): D. i. m. de senectute. — Pestini.
- NEMESKÉRI JÁNOS (1975): A magyar antropológia helyzete, fejlődése az elmúlt harminc esztendőben (1945—1975). — *Anthropol. Közl.* 19; 3—8.
- OTTMAYER, MICHAEL (1822): D. i. m. sistens generales ideam hominis. — Pestini Typ. Landerer. 54 p.
- PATZEK, CAROLUS (1833): Fragmenta anthropognostica. Magyarul: Emberesmertető töredék. D. i. m. — Pestini Typ. Beimel. VIII + 59 p.
- PRERADOV, STEPHANUS (1825): D. i. m. de struma. — Pestini Typ. Trattner. 22 p.
- RÉTI ENDRE (1974): Egykori doktori értekezések. — Budapest Semmelweis Orvostudományi Egyetem saját kiadása 288 p.
- ROSENBAUM, BERNARDUS (1844): D. i. politico-medica de educatione liberorum. — Pestini Typ. Landerer et Heckenast. 30 p.
- ROTH, SAMUELE (1821): Generalia Biostaticae D. i. politico-medica. — Pestini Typ. Landerer. 43 p.
- SCHWEGER, IGNATIUS JOANNES (1777): D. i. m. sistens anamnesim et examen aegri. — Tyrnaviae Typ. Universitatis. 47 p.
- SEIDNER, IGNATIUS (1844): Homo respectu physiologico D. im. m. — Budae Typ. Gyurián et Bagó. 26 p.
- SINGER, JOSEPHUS (1775): D. i. m. sistens morbum nigrum Hippocratis. — Tyrnaviae Typ. Univ. 39 p.
- SZOKOLY VIKTOR (1864): Lavater és Gall. Arczisme és phrenologia mindenrendű olvasó számára. — Pest.
- SZÖKE, SIGISMUNDUS (1837): Homo ut microcosmos in macrocosmo. Magyarul: Az ember mint kis világ a' nagy világban. — Pestini Typ. Trattner 22 p.
- VELCSOV MÁRTONNÉ (1974): Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben. — Nyelvtudományi Értekezések 84. Akadémiai Kiadó. 110 p.
- VERNAV, CONSTANTINUS (1836): Rudimentum physiographiae Moldaviae D. i. m. — Budae Typ. Univ. 62 p.
- WEKERLE, GEORGIUS (1827): Thema inauguralis de monstris. — Pestini Typ. Trattner. 92 p.
- WOLFF, ANDREAS (1793): Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau. — Hermannstadt. Verlegt bey Martin Hochmeister K. K. privil. dikasterial Buchdrucker und Buchhändler. 2 kötetben Vol. I.: XVI + 286 p., Vol. II.: 226 p. + 34 oldalt kitevő index.
- ZBOROVSKY, AUGUSTUS (1836): Notio terminorum technicorum in scientia medica occurentium philologicè deductorum. D. i. m. — Pestini Typ. Beimel. 21 p.
- ZSIDÁK, AUGUSTINUS (1844): D. i. politico-medica de educatione infantum. Magyarul: Értekezés a gyermekek neveléséről. — Budae Typ. Gyurián et Bagó. 22 p.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF HUNGARIAN ANTHROPOLOGY
IN THE SECOND PART OF THE 18TH
AND IN THE FIRST PART OF THE 19TH CENTURY

by BUGYI B.

(Summary)

The author has elaborated the anthropological respects of the medical doctors' dissertations presented to the Royal Hungarian University in the years 1769 to 1848. At that time the humoral—pathological attitude prevailed. According to it, man was formed solely by the influence of the environment; heredity was rejected. The anthropological objectives of the works dealing with subjects of medical anthropology documentation. The medical—anthropological endeavours in the education of the children are significant. Strictly taken anthropological works are the treatise of KÁROLY PATZEK (1833) who already applies Camper's line, further MIHÁLY CONSTANTIN's book on the embalming of humans (1834) and the phrenological dissertation of JÁNOS HRABOVSKY (1842).

A szerző címe: DR. BUGYI BALÁZS
Author's address: H-1114 Budapest, Fadrusz u. 12.

